

A Napkelet helytelenül közli így: „Szégyenűl szépségűd.“ Ilyen gondolat, ilyen kifejezés nincsen középkori irodalmunkban, tehát a „szégyenűl“ beleolvasása stílustörténeti hiba.

A *szégyenűl, mégyszégyenűl* szó igen gyakori a kódexekben: DöbrK. 83, ThewrK. 306; DebrK. 380, NagyszK. 363, SándK. 30, ÉrdyK. 103, 145, 165, 181, 529. ÉrsK. 422, 352, CornK. 359, DomK. 48, HorvK. 10.

Mészöly Gedeon

Szóhangulat és kifejező hangváltozás.

— Nyelvesztétikai tanulmány. —

Est actio quasi corporis
quaedam eloquentia quum
constet e voce atque motu.

A nyelvtudomány egyik elemi tétele ma már, hogy a szavakat alkotó hangsor és a vele asszociált jelentés között a kapcsolat nem szükségképeni, hanem közmegegyezésen és történeti fejlődésen alapul. Ezt a tényt kiindulópontnak kell választanunk, ha mégis meg akarjuk vizsgálni, hogy az akusztikai elemeknek van-e és milyen önálló szerepük a nyelvalkotásban és nyelvfejlődésben; ha össze akarjuk gyűjteni és számbavenni azokat az eseteket, ahol a nyelv akusztikai része önmagában is jelentős és ahol az akusztikai változások a jelentés-kifejezés, vagy hangulat-kifejeződés ösztönének megnyilvánulásai.

A kérdésnek nagy irodalma van az általános nyelvtudományban és a nyelvesztétikában. Nálunk GOMBOCZ Zoltán tisztázta és rendszerezte az idetartozó esztétikai és nyelvtörténeti tényeket alapvető *Jelentéstanában* (Pécs, Danubia 1926). Úgy hisszük, Gombocz pregnáns összefoglalása után könnyű, de nem érdektelen föladat lesz a kérdést külön is tárgyalni,¹ rámutatva minél szélesebb körből vett adatokra, kiterjeszkedve a nyelv hangesztétikájának egész dominiumára és keresve azokat a mozzanatokot, ahol az akusztikai ösztön befolyással lehet a nyelvfejlődésre...

¹ Egyik régebbi dolgozatomban — A nyelvi kifejezőség formái, *Minerva* 1927: 69-74 — vázlatosan már utaltam a hangok nyelvesztétikai problémáira.

Önként kínálkozik a tények három csoportba való osztása. Mindenekelőtt a hang és jelentés viszonyát illetőleg utalnunk kell a kérdésnek tanulságos tudománytörténetére. Azután a hang és hangulat kapcsolatait csoportosíthatjuk; végül pedig a kifejező hangok fejezetébe sorolhatjuk az expresszivitás ősi és a jelenben is nyelvalkotó eseteit.

I. Hang és jelentés.

Musik ist höhere Offenbarung als
alle Weisheit und Philosophie.
(Beethoven)

Az a hiedelem, hogy az egyes hangoknak belső jelentésük van és hogy a „nyelv“ fizikai megalkotottsága mögött valami metafizikai kényszer lappang — ma már a múlté. DANTE egy mondata, amely közfelfogást idéz — *nomina sunt consequentia rerum* (Vita nuova XIII) — nem értelmezhető, még ha elfogadjuk is a tételt, magukra az egyes hangokra, amikből a nevek összeállanak.

Irodalmunkban RUBINYI Mózes tárgyalta (A hangutánzás problémájának történetéhez, Nyelvtudomány IV: 1) a kérdés történeti mozzanatait, amik az indusoknál a Kr. e. II. századig nyúlnak vissza. PLATON-nál Sokrates (Kratylos) bizonyos hangoknak bizonyos fogalmak kifejezését tulajdonítja: a *e* szerinte a mozgás kifejezésére szolgál... Ez a fölfogás a múlt század közepéig tartja magát. Egy német nyelvész például — Wilh. WACKERNAGEL² — azt fejtegette, hogy a *w* hang kerekdedséget, puhaságot, mozgást (das Bewegete, Wange, Welle, wälzen, Woge) fejez ki, míg ellenben a *st* hangcsoport valami egyenesen állót, keménységet jelent (Stab, Stamm, starr, stehen, Stein, Stock). Cáfolni olyan könnyű, hogy alig érdemes ezt az elméletet. Mennyiben mozgó, vagy puha dolog pl. a *Wunder*? És a *still* szó „lágy“ jelentése megfelel-e a követelményeknek?

Wackernagel fölfogása a német nyelvtudományban olyan ősökre tekinthet vissza, mint W. Humboldt és Jacob Grimm.³

² Über den Ursprung und die Entwicklung der Sprache, Basel 1872: 20.

³ Elméletünket Ernst Cassirer fejtegetései nyomán közlöm: Philosophie der symbolischen Formen, Berlin 1923:139. — V. ö. még Horger Antal, A nyelvtud. alapelvei, 1926:18.

HUMBOLDT szerint a *st* hangcsoport az állandóság és szilárdság kifejezője, az *l* a folyamatos dolgokat, *w* pedig az ingadozó mozgást szimbolizálja. GRIMM pedig a hang és jelentés között olyan mélyreható összefüggést keresett, hogy a *k* hangot a kérdésésre, a *t* hangot a válaszolásra kívánta specializálni...

Hogy milyen bizonytalan alapokon áll hang és jelentés azonosítása, álljon itt — J. MINOR alapján (Neuhochd. Metrik, 1902: 390) — Jakob GRIMM és Wilhelm SCHLEGEL elméletének összehasonlítása:

	Grimm	Schlegel
a	komolyság	öröm
e	öröm, kedvesség	komolyság, közöny
i	öröm, kedvesség	szeretet
o	komolyság	ragyogás
u	fájó komolyság	gyász

A magyar nyelvtudományban egész rendszerré dolgozta ki a hangok jelentéséről való tapogatózásokat FOGARASI D. János *A magyar nyelv metaphysicája*⁴ c. munkájában, amely abból a tételtől indul ki, hogy „a metaphysika törvényei törvényei a philológiának is“, azután fölveti a kérdést: „lehet-e föltenni, hogy a betűknek valamely előlegi (a priorisch) jelentései volnának?“ (11. l.) A felelet természetesen Fogarasi számára nem lehet más, mint az, hogy „mind a hangoknak, mind a mássalhangzóknak önmagukban is jelentéssel köll az eredeti nyelvben [= ősnelvben] bírni és így egyes szókat tenni“. Ezek szerint

⁴ ... vagy a betűknek eredeti jelentései a magyar nyelvre alkalmaztatva. Pest 1834. — Nemz. Múz.: „L. hung. 334.“ — Hasonló elméletet hirdetett Somogyi Antal a hetvenes évek elején, A nyelv huszonnégy hangjáról, mint a szótár és nyelvtan megannyi eleméről c. munkájában. (Hörger Antal szíves közlése.)

a magyar nyelv metafizikája nem volna más, mint fölismerése annak, hogy fogalmaink és képzeink nevei a priori megegyeznek a hangokkal, vagyis másszóval: hogy a hangoknak (Fogarasi még mindenütt betűt mond) előlegi jelentései vannak.

Hogy mik ezek az a priori jelentések, arra nézve FOGARASI gazdag példatárral szolgál. A gömbölyített szájjal ejtett hangok gömbölyűséget, bezárást, a nyíltak nyíltságot, terjedést jelentenek... Az *s* és *sz* tartósságot fejez ki, a *t* multat, az *r* erőt, terjedést (49. l.). A foghangok a mennyiséggel, az ínyhangok a milyenséggel, az ajkhangok a tárgyviszonnal állanak ösi összefüggésben. Az *f* felsőséget jelent — fű, fa, föl, fül, — nem pedig kicsinylést, amint KRESZNERICS⁵ állítja, akivel Fogarasi valóban egyenrangú polémiaát folytathat. A *h* hang hiányjelentését bizonyítják szerinte az olyan szavak, mint: hézag, hiba, hír, hal (deficit vita). Az *l* a létezés kifejezője: él, lét, való, áll, ül. Az *m* hanggal már nagyobb baj van; annyi mindenfélét jelent, hogy még a laikus olvasó is kételkedve fogadja ezt a nagyon is szabadjára eresztett szükségképeniséget. A magánhangzók még nyilvánvalóbban dokumentálják FOGARASI előtt az elmélete helyességét. A „gömbölyű“ magánhangzók természetesen gömbölyűséget jelentenek: örült (?), örül, öröm, kör, gömb, öböl. A nyíltak nyílást: tér, tár, szél, tát.

FOGARASI tetszetős elméletét — ha szabad egyáltalán cáfolatra méltatni — néhány szóval el lehet intézni. Fogarasi a nyelv elemi egységének az egyes hangokat veszi, holott nyilvánvaló, hogy a primitív egység a fölkiáltás, a mondat, amit nem lehet hangmozaikból összerakva elképzelni. (Nem is szólva arról, hogy az általunk betűvel jelölt beszéd-elemek csak kiszakított részei egy folyamatos hangskálának.) Ha egy Fogarasi-féle szó összes hangjaira alkalmazzuk az elméletet, lehetetlen jelentések keletkeznének. A „láb“ szó első hangja pl. létezést, a közepe terjedést, a vége belsőséget jelent: ebből a receptből sehogyansem lehet összekotyvasztani az egész szónak „pes“, „Fuss“, jelentését. Fogarasi példáira igen könnyen idézhetni ellenpéldákat is. Ha az *á* hang nyíltságot jelent, akkor a „zár“, „vár“, épen az ellenkező jelentésre példa. A *gömb* valóban gömbölyű, de az *öreg* lehet sovány is; a *tör* hegyes, a *pör* pedig na-

⁵ Magyar szótár gyökérrenddel és deákozattal, 1832.

gyon hosszú... (Mindez ma már komikus dolog és nem is alkothatja tudományos vita tárgyát, de mégis szükséges szólni róluk, mert a nyelvészeti irodalomban még mindig kísért ennek az elméletnek az emléke és mert még mindig akadnak költőkommentárok, akik hajlandók jelentést beleolvasni bizonyos szuggesztív hangcsoportokba.)

Ellenkezik az egész Fogarasi-féle elmélet magával a nyelvtörténettel is. Ha egy nyelv mai hangjait hozzákötjük valamely jelentéshez, akkor ez a kapcsolat márcsak azért sem lehet szükségképeni, mert esetleg ezer évvel ezelőtt a szó egész hangteste más volt, a jelentés azonban lehet ősi. A *fül* szó „felsőséget“ jelentő szókezdő *f*-je valamikor *p* volt stb. De az ezer évvel ezelőtti állapot sem az „ősnyelv“, nem az az állapot, amit Fogarasi „első nyelvalkotás“-nak nevez (III. 1.). Pedig, ha a kapcsolat jelentés és hang között valóban szükségképeni, akkor ennek a kapcsolatnak már a szó „megszületésekor“ létre kellett jönni és azóta változatlanul megmaradni. Ha pedig az összes nyelvekre érvényesnek vesszük az elméletet, — érvényesnek kell lennie, mert a magyar nyelv nem lehet valami különleges természeti tünemény — akkor még inkább nyilvánvalóvá lesz, hogy délibábos az egész találgatás: a *tát* magyar szó „ki-fejezhet“ nyíltságot, de mit fejez ki akkor a német *Tat* szó, a francia *tâter*, vagy a latin *voluntatem*?

*

Hogy mennyire nem fölösleges cáfolni a FOGARASI-féle nyelvmetafizikát, mutatja, hogy még ma is kísért a nyelvtudományban a hangok a priori értelmének nyomozása. CASSIRER (i. h.) utal TÄUBER (1910) elméletére, amely azt igyekszik bizonyítani, hogy bizonyos képzetköröknek bizonyos szókezdés felel meg (pl. folyékony táplálék = *m* + magánhangzó) — és említi G. CURTIUS kísérletét is, amely szerint az „indogermán“ nyelvek *sta-* és *plu-* szókezdő hangcsoportja és az „állani“, illetőleg „folyni“ jelentés között ősi, ösztönös kapcsolat áll fenn... Modern nyelvészeti irodalmunkban szintén olvashatni hasonlókat. KULCSÁR Gyula⁶, aki pedig világosan látja, hogy a hangok „eszmei tartalmat“ nem fejeznek ki, a *cinége* szóról azt állítja, hogy „hangzása fölkelte a vékonyság képzetét“.

⁶ A magyaros írásművészet főkérdései, Nyelvészeti Füzetek, 54: 31, 1909.

Itt nyilván csak arról lehet szó, hogy a *cinege* szó jelentése és hangzása szerencsés konkordanciában van (v. ö. pl. ,cingár'), hiszen egy német ember pl., aki nem ismeri a ,cinege' hangsor magyar jelentését, semmiesetre sem fogja a ,cinege' hallatára a cinege vagy a vékonyság képzetét átélni. KULCSÁR Gyulának (i. m. 32) az a kijelentése, hogy „hehezetes hang költőknél kifejezheti a szélfúvást“: szintén pontatlan és félreértésekre alkalmat adó meghatározás, mert „kifejezés“-nek ez sem nevezhető, legföljebb az történhetik, hogy a szélfúvást jelentő szavak asszociációs és expresszív hatását elősegíti és fokozza a hehezetes hangok jelenléte, ami más jelentésű szövegben közböbös maradhat, sőt zavarólag is hat.

Egy másik nyelvészünk⁷ azt állítja, hogy „a mély hangzók komolyságot, bánatot, gyászt fejeznek ki“. És: „a magyar nyelv általában mély hanggal jelöli a szomorúságot“. Könnyű erre az állításra ellenpéldákat találni. Vidámságot „fejeznek ki“ mély hanggal: *hahaha!* (pedig ez hangutánzó!) *vidád, vidám*... És szomorúságot jelentenek magashanggal: *könnyez, temető, tetem, üvölt, nyöszörög, nyög, hörög* stb.

Épöly hiábavaló ez a törekvés, mint amilyen téves volt például CSERNÁTONI Gyula megjegyzése⁸, amely azt a véleményét kockáztatta meg, hogy mihelyt érzelmeket akarunk kifejezni, lehetőleg olyan szavakat használunk, amelyek a hangzás által is érzékeltetik érzelmes állapotunkat a hallgatóval. Ez áll az indulatszókra, az érzelmek első, ösztönös kitöréseire, de mihelyt a beszédbe explikatív-értelmi elemek vegyülnek, a szavak megválogatását a rendelkezésre álló, expresszivitás nélküli eszközök irányítják. CSERNÁTONI szerint „szelidebb érzelmek kifejezésére oly szavakat keresünk, amelyekben a sziszegő, vagy folyékony mássalhangzók, — ellenkező esetben pedig olyanokat, amelyekben a keményebb és nehezkesebb foghangok jönnek elő túlnyomó számmal“. Ez azt jelentené más szóval, hogy egyfelől a sziszegő-folyékony mássalhangzók és a szelidebb érzelmek, másfelől, pedig a foghangok és a durvább indulatok között valamiféle azonosság, ősi rokonság áll fenn. Nagyon könnyen megcáfolható ez a hiedelem is, ha arra gondo-

⁷ Bebesi Ferenc, A m. nyv. hangesztétikai sajátosságairól, Nyelvőr 1922: 20.

⁸ Erdélyi Múzeum, 1886:159.

lunk, hogy nyelvünk sziszegő és folyamatos hangokkal hozza asszociatív-önkéntes kapcsolatba az olyan épen nem szelíd érzelmek és cselekvések jelentéseit, mint: bosszú, szidalmazás, sziszegő kígyó, felhördül, lehurrog stb.

Mellőzve a kérdés további cáfolatát, egy modern kritikuskunk — FÖLDESSY Gyula⁹ — találó megérzését idézhetjük arra nézve, hogy a dolog fordítva áll: nem a hang fejez ki valamit, hanem „a mondat zárt egységében a hangokba is beleáramlik valami a jelentés energiájából“.

*

Minden kísérlet hiábavaló, amely generálisan érvényesíteni akarná a tételt, hogy a hang képzettartalmat jelöl. Ennek ellenére a nyelvtudomány koncedálja bizonyos esetekben hang és szóhangulat utólagos kapcsolatát, sőt azt a lehetőséget is, hogy bizonyosfajta jelentéstartalmat — néhány ritka esetben — megközelíthet a szó akusztikai alakja és kifejezhet a beszéd hangsúlya és melódiája a priori is. Ezekről alább lesz szó, de hogy módszeresen eljussunk ehhez az eredményhez; előbb a tagadás elvi álláspontjára kellett helyezkednünk és a továbbiakban eliminációs eljárással kell közelednünk a célhoz.

II. Hang és hangulat.

Ósi szavaknak mély zsongása
ringat... (Juhász Gyula, Ne-
felejcs: 25).

Nyilvánvaló és soha a nyelvtudomány által kétségbe nem vont tény, hogy a beszéd akusztikai eleme bizonyos hangulatokat tud fölkeltetni.¹⁰ A beszéd hangokból áll, tehát a nyelv is alá van vetve mindazoknak az eshetőségeknek, amik az akusztikai jelenségekkel járnak. Ahogy a természeti hangok — dinamikus erejükkel vagy ritmikus-melódikus jellegüknél fogva — befolyással vannak az emberi kedélyre (menydörgés, szélzúgás; patakcsobogás stb.) úgy az emberi beszéd maga is alkalmas arra, hogy — a jelentésétől többé-kevésbé függetlenül — akusztikai hatásával hangulatokat keltsen.

⁹ Töredékes gondolatok a költészet metafizikájához, Nyugat 1921:432.

¹⁰ V. ö. Gombóc Zoltán i. m. 19-25. l., ahol a kérdés legfontosabb irodalma is megtalálható.

Ugyanez áll a nyelv és a zene kapcsolataira is. A beszéd a hallgató szempontjából maga is beletartozik a „hangos“ természeti tünemények és a legszélesebb értelemben vett zenei (mesterséges hangforrásból származó) hatások sorozatába. Visszont maga a zene is „kifejező mozdulatnak“ tekinthető, mint a nyelv. „La musique — írja L. DAURIAC¹¹ — est un langage. Elle est aussi une langue“.

W. WACKERNAGEL ezt a kapcsolatot azzal magyarázza, hogy az ősi időkben beszéd és ének lényegileg egyek voltak.¹² Akár igaz ez, akár nem, a mai nyelvallapotra vonatkozólag kétségtelen, hogy a beszédnek — a jelentéstől többé-kevésbé függetlenül — zenei hatása is van. Egy nyelv, amit nem értünk, bizonyos hatást mégis gyakorol ránk. R. LEHMANN poetikája¹³ így definiálja a költészet helyét a művészetekben: „Die Poesie als Wortkunst steht zwischen den bildenden Künsten und der Musik in der Mitte“. W. F. SCHMIDT a költészet egyik fontos jegyének tartja azt a tulajdonságot, hogy a zenei konstrukciókhoz hozzáalkalmazkodik és lehetőséget, előfeltételeket nyújt a megzenésítéshez. Ezeket a tulajdonságokat nevezi Schmidt „Promusikalitát“nek.¹⁴ A zene nagyon sok költői műnek lényeges alkotórésze.¹⁵ A népdalban melódia és szöveg együttesen alkotnak egységet és vannak magas irodalmiságú szövegek, amik el sem választhatók a dallamtól, mint például az operaszöveg, amely zene nélkül sokszor banálisán hat.

A hang és hangulat viszonyának vizsgálatát azon a ponton kell kezdenünk, ahol a nyelv és a költészet legközelebb áll a zenéhez.

¹¹ Le langage musical, Revue philosophique 1915, 79:138.

¹² I. m. 36.

¹³ Deutsche Poetik, München 1908: 80.

¹⁴ Promusikalität und Musikalität der deutschen Dichtung, Zschr. f. Ästhetik 1926: 219. A zeneiségről v. ö. még Horváth János, Ady és a legújabb magyar líra 1910: 54.

¹⁵ V. ö. Fr. Gennrich, Musikwissenschaft und romanische Philologie, Halle 1918.

1. *Poésie-musique.*

A dal nyelvének hangzatosnak is kell lenni.

A da tartalma nem egyedül szavaiban van kifejezve, hanem a vele kapcsolatos dallamban is... Mondhatni, hogy néha fontosabb a dallam, mint a tartalom; a dallam és szóhangzás elnyomják a tartalomra gondoló értelmet; hangoztatunk, dallunk nem értetteket is. — Imre Sándor, Irodalmi tanulmányok, I. 1897: 30.

Minden logikai jelentés-tartalomtól függetlenül maga a beszélő hangja is rengeteg variációját keltheti bennünk a hangulatoknak. Ezen alapul az énekes és a színész művészete. A legbanálisabb tartalmú vers is, megzenésítve vagy elszavalva, nagy hatást gyakorolhat. A hang dinamikus erejének pszichológiai hatásán alapszik pl. a szavalókórusok művészete, amit aztán — nem csodálhatni — propoganda-célokra is kihasználhatnak. Erre vonatkozólag idézhetem Sfk Sándornak, aki maga is írt szavalókórus-szöveget, egyik nyilatkozatát (Nemzeti Ujság 1930 nov. 30): „A forradalmi célzatú karszavalásnak voltaképpen csak egy hangja van, a vérforraló izgatás hangja. Alig lehet valami hatásosabbat elképzelni, mint amikor például 60—70 férfihang harsogja bele együttes erővel a terem levegőjébe a forradalmi elszántság kiáltásait“. Ezen a tényen alapszik a versenyjátékok „drukker“-einek szereplése is...

A primär hang kultusza modern dekadens költőknél nagy szerepet játszik. Ismeretes Paul VERLAINE *Mon rêve familier* c. verse, amelyben elképzelt kedvese hangjáról szól. ADY Endre dolgozta át magyarra ezt a sokat idézett költeményt:

Szava messziről jön, komoly, bús, fénytelen:
Mint elnémult drága szavak suhanása.

Ugyanezt a mindenkivel közös emberi érzést, a maga primitívségében fejezi ki LAMARTINE a *Le Lac*-ban: „... et la voix qui m'est chère, laisse tomber ces mots...“

Egy másik modern francia költő (André FONTAINAS) egy egész szonettet írt azokról az érzelmi asszociációkról, amiket valakinek a hangja — a beszéd jelentésétől szinte függetlenül — fölkelthet. Nemcsak a dekadens fantáziára jellemző, de a beszéd akusztikai hatás-lehetőségeit illetően is tanulságos ez a szonett:

Voix vibrante de rêve et de chant qui m'affoles,
 O voix frêle et sonore, où planent par essaims
 Les rires éclatants plus clairs que les tocsins,
 O sa voix... je l'écoute autant que ses paroles.

Je retrouve en sa voix vos inflexions molles,
 Ame des vieux rebecs, esprit des clavecins,
 Baisers épanouis en rapides larcins,
 Confidences d'amour des anciennes violes.

Sa voix, c'est la douceur des songes innocents,
 C'est un souffle d'iris, de cinname et d'encens,
 C'est un enivrement d'harmonie et d'optique,

Et c'est, au fond de moi, fait d'un vivant soleil
 De fierté lumineuse et de rythme vermeil,
 Le plus éblouissant et le plus pure cantique.

ÁBRÁNYI Emilnek van egy közismert verse, amelyben azt énekl meg, hogy mi mindent tud a magyar nyelv kifejezni. Ábrányi azonban nem választja külön az akusztikai eleméket a beszéd tartalmi, tárgyképi részéhez fűződő hangulatoktól. Modern költőknél gyakori az olyan komplikációs asszociáció, amely a nyelv akusztikai és zenei elemeit más érzékterületek képzeivel hozza kapcsolatba. „*Piros dalra gyújtott bennem a vér*“: ADYnál. JUHÁSZ Gyula írja egyik finom megérezésű versében:

Formát keresni minden gondolatnak
 És elvérezni egy fonák igén.
 A parfümét érezni a szavaknak
 És tudni: minden szó gonosz szirén,
 Mely holt szépségek barlangjába csábít
 S az élettől, amely vár, eltakar.

(Új versek 1914.)

Ha be akarjuk illeszteni egy esztétikai rendszerbe a jelentésnélküli akusztikai hatásokat:: Volkelt. rendszere szinte kínálkozik alapul. VOLKELT két főtípusát különbözteti meg a jelentésképzetek (Bedeutungsvorstellung) és a jelentéshangulatok (Bedeutungsgefühl) viszonyának. Az első típusnál az érzéki észrevételt először jelentésképzet követi, azután ehhez a jelentéshez érzelmek, hangulatok kapcsolódnak.

A másik típusnál az érzéki észrevételt jelentésképzetek nélkül rögtön hangulat követi. Ide tartozik a zene és az emberi hang általában.¹⁶

A költészet történetében nem ritkák azok az esetek, ahol a költők megelégedve az értelmi mondanivaló sablonossá vált hagyományait, az értelmesség világából jelentésnélküli, de annál gazdagabb hangulatokkal kecsegtető akusztikai világba menekülnek és azt a célt tűzik ki maguk elé, hogy a minimumra redukált vagy közömbös jelentés mellett az akusztikai hatások maximumát elérjék. Manapság *poésie pure*-nek, *poésie-musique*-nek nevezi magát ez a program,¹⁷ amelynek közvetlen előzménye a VERLAINE-i ars poetica: „De la musique avant toute chose...“ BOSSERT írja¹⁸ Stefan GEORGE verseiről: „Les syllabes tombent comme une suite de notes musicales, mais le son frappe sourtout l'oreille et ne va pas jusqu'à l'esprit“. Ismét idézhetjük JUHÁSZ Gyulát:

... A csodálatos, tiszta szókat,
Mik fél zene, fél rejtelem,
S mik mélyebbek, mint végső sóhaj
Az elröppenő életen.

(Késő szüret, 1918:107.)

De idézhetünk olyan korból is példát, amely korszakot nem szokás a *poésie pure* eszméjével kapcsolatba hozni, DESCARTES és a „raison“ századából a „klasszikus“ CORNEILLE egyik nyilatkozatát. A *Tite et Bérénice* egyik színésze érthetetlennek találta a tragédia következő négy sorát:

Faut-il mourir, madame? et, si proche du terme,
Votre illustre inconstance est-elle encor si ferme
Que les restes d'un feu que j'avais cru si fort
Pussent dans quatre jours se promettre ma mort? (I. 2.)

A színész MOLIÈRE-hez fordult, aki azonban szintén nem értette a sorokat. Végre mindketten magát CORNEILLE-t inter-

¹⁶ System der Ästhetik, I. 1905:169. — A „Bedeutungsgefühl“ szó félreértésre adhat okot. A hangsúly a „Gefühl“ szón van, ami természetesen valami határozatlan jelentéssel is bír.

¹⁷ V. ö. Henri Bremond, La poésie pure, Paris 1926. — Gombocz Zoltán, i. m. 39. — Széphalom 1927: 217.

¹⁸ Hist. de la litt. allem., Paris 1913:1075.

pellálták meg. A költő egy darabig töpregett, azután így válaszolt: „Magam se nagyon értem. De csak szavalja bátran: az is csodálni fogja, aki nem érti“.

A mai költészettel lelkileg sokban rokon romantika a zeneiség kultuszában élt és a nyelvet elégtelen eszköznek tartotta; ballasztnak, ami nem engedi a költőt a tiszta zeneiség szférájába emelkedni. STRICH¹⁹ találóan mondja a német romantikusokról: „Die Romantik strebte dazu hin, Musik zu werden.“ És idézi NOVALIS-t, akinek költemény-álma volt: „...bloss wohlklingend und voll schöner Worte, aber auch ohne allen Sinn und Zusammenhang“. Hogy mért volt a zene a romantikusok ideálja, azt a romantikus filozófia és művészetiölfogás magyarázza: SCHELLING, LAMENNAIS, BEETHOVEN a zenében valami magasabb kinyilatkoztatást láttak, az örök dolgok formáit, az isteninek, a világegyetemnek közvetlen kifejeződését.²⁰ Ebben a romantikus ölfogásban a költészet ott éri el maximumát, ahol már meg is szűnik beszéd lenni, ahol emberi nyelv és értelmes szavak, jelentést kifejező artikulációk helyett, pusztán az össze-vissza-hangok dominálnak. MUSSET mondja híres versében a zokogásról:

Les plus désespérés sont les chants les plus beaux,
Et j'en sais d'immortels qui sont de purs sanglots.

A művészetek legértékesebb elemének — az intellektuális kompozíciók keretein belül is — ezt az artikulálatlan, logikai jelentés-nélküli zokogást tartja MUSSET:

Aimerais-tu ...

Les sonnets de Petrarque et le chant des oiseaux,

Michel-Ange et les arts, Shakespeare et la nature,

Si tu n'y retrouvais quelques anciens sanglots?

(Nuit d'octobre.)

És végül tisztán akusztikai, zenei érzelmközvetítésnek kell venni azt a legendás esetet, amikor Clairvaux-i Bernát, a XII. század szentje, Németországban prédikációs körútat járt és harcias beszédekkel keresztes háborúra verbuválta ger-

¹⁹ Deutsche Klassik und Romantik, 1922:115 és 118.

²⁰ V. ö. J. Combarieu, i. m. 9-20.

mán testvéreit, akik egy szót sem értettek a tüzes szónok francia nyelvéből... Ennek a példának magyar párhuzama GÁRDONYINÁL olvasható (Büntárgyalás): „A szavakat aligha értette, de a hangnak is van értelme, mikor a hang a szívhez szól“.

A romantikus-pantheisztikus fölfogás számára nemcsak az értelmetlen hang, hanem a természetnek mindenféle — hangbeli és egyéb — megnyilvánulása jelentéssel bír. Költőileg V. HUGO fejezte ki legszebben ezt a hitvallást:

... tout est une voix et tout est un parfum;
 Tout dit dans l'infini quelque chose à quelqu'un;
 ... Dieu n'a pas fait un bruit sans y mêler le verbe.
 Tout, comme toi, gémit, ou chante comme moi;
 Tout parle...

(Ce que dit la bouche d'ombre, Contemplations.)

Petőfi a virágillatról mint szellemhangról beszél és a virágregék elterjedt műfaja is ezen a fölfogáson alapszik.

*

„La poésie est la musique de l'âme“ — írta VOLTAIRE. Van a költészetnek egy mélyebben fekvő zeneisége is, amely nem a világos képzeteket jelentő konkrét hangalakokhoz fűződik, hanem a tudattalanság régióiban lappang: az a homályos alaptónus, amelyben érzelem és nyelvi kifejeződés még nem váltak külön és ami chaotikus állapotban már a költemény megírása előtt megvan, amint Charles MAURRAS írja:

Emporter dans sa tête un certain nombre de ces ébauches, d'abord informes, aspiration confuse à un conglomérat de sonorités et de rêves tendus vers un beau sens plutôt pressenti que pensé; puis, quand les mots élus abondent, en éprouver la densité et la vitesse au ballet des syllabes que presse la pointe du chant; en essayer, autant que le nombre matériel, le rayon lumineux et l'influx magnétique; voir ainsi, peu à peu, s'ouvrir et se former la gerbe idéale des voix; élargir de degrés en degrés l'ombelle odorante; lui imposer la hiérarchie des idées qui sont des principes de vie...

(La Musique intérieure, 1925: 56.)

Magyar költői nyelvre áttéve így hangzik ez az önmegfigyelés SZABOLCSKÁNÁL:

Hordok a szívemben
 Iratlan nótákat,
 Halkan felzokogó
 Rab melódiákat...

(Robotban.)

Ennek a homályos zeneiségnek kérdése azonban már kívül esik a nyelvtudomány keretein. Ez az a beszédes homály, amelyről SZÉCHENYI írja: „A legfenköltebb írók oly homályosak, hogy azok fenségét és mélységét a velük rokonkeblűeken kívül, alig értheti és érheti el más“.

*

Szólnunk kell a zeneiség kapcsán arról a kérdéstről is, hogy a qualitative differenciált egyes hangoknak van-e valami specifikus hangulatuk. Egészen bizonyos, hogy van, de ez egyének, nyelvek és korszakok szerint változó és különben is annyira megfoghatatlan imponderabile, hogy exakt módon definiálni szinte lehetetlen. Csak költők és esztétikusok vállalkoztak rá, hogy szubjektív beleérzéseiket erre vonatkozólag szavakba öntsék. GUYAU²¹ csak annyit mond, hogy a francia *u* és *eu* hangok diszkréték, és tompák, a nyílt *a*, *o* és az *ou* pedig csengő (éclatant) hang; KULCSÁR Gyula érzése szerint²² a kicsinyítő képzők *i* és *cs* hangjai „élénk, derüs hangulattal járnak“. Ez a hangulat azonban nyilván a kicsinyítő jelentés számájára irandó; ilyen szavakban, mint *holmi*, *Dudich*, *Zichy* — semmiféle ilyesfajta hangulattal nem asszociálódik a két hang.

A költők még tovább mennek a hangok interpretációjában. Számukra a különböző érzékterületek — különösen a dekadens költőknél — egymásba folynak. ADY-nál: piros dalra gyújt a vér; napsugarak zúgását hallja.²³ BAUDELAIRE egyik verses vallomása:

Comme de longs échos qui de loin se confondent
 Dans une ténébreuse et profonde unité,
 Vaste comme la nuit et comme la clarté,
 Les parfums, les couleurs et les sons se répondent.

²¹ L'art au point de vue sociologique, 1901: 316.

²² Stilisztika és nyelvészeti, Nyelvőr 43:113.

²³ Erről a szinesztézisnek nevezett lelki jelenségről olv. Kornis Gyula, A lelki élet I, 1917: 380.

Il est des parfums...

Doux comme les hautbois...

— Et d'autres...

Qui chantent les transports de l'esprit et des sens.

(Correspondances.)

Ez a „komplikációs“ lelkiállapot az alapja az úgynevezett színes hallásnak (audition colorée, Farbenhören), amely a német romantikusoknál és a francia dekadenseknél precíz módon elképzelteti a hangok karakterét, SCHLEGEL, BILLROTH és a RIMBAUD hírhedt szonettje (*Voyelles*) közismértek, de éppen e három példa alkalmat nyújt annak konstatálására, hogy mennyire önkényes és egyéni elképzelés, ha az egyes hangok színmegfelelőit keressük:

	Rimbaud	A. W. Schlegel ²⁴	Billroth
A	noir	rot	schwarz
E	blanc candeur des vapeurs		halbviolett
I	rouge, pourpre, sang craché	himmelblau	halbgelb
O	bleu, rayon-violet	Purpur	dunkelviolett
U	vert	violet	braungrau

A francia romantika egyenesen föladatává tette a költőknek, hogy „utánozzák“ zenei elemekkel a természetet, hogy például a dolgok emelkedettségét magas és mélységét pedig mély vokálisokkal fejezzék ki — amint MORELLET (1805) írta.*

A mássalhangzók specifikus hangulatának meghatározására már a költők sem vállalkoztak, mert ezekben kevesebb lévén a zenei elem, az asszociációk nem fűződnek hozzájuk olyan gazdag mértékben. Annak, hogy CICERO az *x*-et durva, az *f*

²⁴ Idézi Fr. Strich, i. m. 162. — Billrothról olv. J. Minor, Neuhoehd. Metrik, 1902.: 390.

* Idézi F. Baldensperger, Sentibilité musicale et romantisme, 1925:73.

hangot kellemetlen „betűnek“ tartja,²⁵ nem annyira a hangzás az oka, mint az, hogy képzésük erős mozgásérzetekkel jár.

Nyelvek szerint változó a hangok kvalitatív és kvantitatív sajátosságainak, milyenségének és hosszúságának fontossága. Ezt a kérdést érdemes volna az esztétikai hatás szempontjából alaposan tanulmányozni. A német nyelv elhanyagolja a zöngés és zöngétlen mássalhangzók közötti fonológiai különbségtevést, a franciában igen éles a nyílt és zárt magánhangzók differenciáltsága, a magyar irodalmi nyelvben némely magánhangzó hosszúsága közömbös, illetőleg: a hosszú *ú, ű* és *i* röviden is ejthető. A nyomtatás (gépírás) éppen ezért nem is tesz különbséget pl. „hosszu“ és „hosszú“, „gyür“ és „gyűr“, „hívás“ és „hívás“ között. De költők, akik féltve ügyelnek szavaik akusztikai hatására, a tipografiát pontosságra kényszerítik. ADY Endre, aki egyébként pongyolán versel, megkövetelte, hogy szavai ilyen helyesírással jelenjenek meg: *szívek, kedvű, új, keserű, betű, színt* (A magunk szerelme, 1913:106). Versének és szavainak szilárd öntésű ércanyagán nem tűrhet változtatást az akusztikai érzékkel bíró költő.

2. Névhangulat.

Wurts!... Ah! quel nom, grand Roi, quel Hector que ce Wurts!

... ce terrible nom, mal né pour le oreilles...
(Boileau, Epître IV, 144.)

A jelentésnélkül, nagyjából a szó hangalakjához fűződő hangulat esete forog fenn a szavaknál, különösen a költészetben, regényben előforduló hősneveknél. A név legtöbbször nem jelentős és mégis legtöbbször fűződik hozzá valami érzelmi elem, VOLKELT szavát használva: az érzéki benyomáshoz közvetlenül tapadó „Bedeutungsgefühl“.

A névhangulat és az irodalmi név-választás kérdéséről külön tanulmányt lehetne írni. NYROP, aki a legkitünőbb francia jelentéstant írta meg nagy történeti nyelvtanában,²⁶ kiemeli

²⁵ V. ö. Gombocz i. m.

²⁶ Gramm. hist. de la l. fr. IV, 1913:5. — Dolgozatomnak, amely eredetileg egyetemi előadásnak készült (1929/30), sajtó alá rendezése közben jelent meg Kovalovszky Miklós értékes tanulmánya „Az irodalmi név-

a tulajdonnevek fonetikai strukturájának szimbolikus értékét; hivatkozik DAUDET nyilatkozatára a *Belléem* névről: „nom légendaire et doux, chaud comme la paille de l'étable miraculeuse“ (Le Nabab, 144. l.) és idézi BARRÈS egyik regényéből (Colette Baudoche, 13. l.) a lotharingiai falunévek jellemzését: „la douceur mouillée de leurs noms: *Sey, Rozérieulles*“.

Hégesippe MOREAU a *La Voulzie* nevet találja mindenképp fölötte szépnek és költőinek:

S'il est un nom bien doux fait pour la poésie,
Oh! dites, n'est-ce pas le nom de la Voulzie?
La Voulzie, est-ce un fleuve aux grandes îles? Non;
Mais, avec un murmure aussi doux que son nom,
Un tout petit ruisseau coulant visible à peine...

Ez a pár citátum is mutatja, hogy a költők és írók — mi-ként a primár hang esetében — rengeteg hangulati asszociációt tudnak beleérezni bizonyos nevekbe. Már a Bibliában így szól az Énekek éneke: „a te neved kiöntött drága kenet“ (1, 3).

Ez a névhangulat legtöbbször nem is generális nyelvkincs, hanem egyéni és alkalmi érzés. BARRÈS édesen hangzónak találja szülőföldje falunéveit, amiket egy üzleti utazó a menetrendben vagy az állomásföldrásokon alig méltat figyelemre. (Itt kétségkívül a szülőföld képzetéhez tapadó érzelmi asszociációk egyesülnek a hangok hatásával.) Paul VERLAINE így álmodik a kedvese nevééről: „A neve? Emlékszem: lágyan zendül, mélyen, mint kedveseinké ott lenn, a sírba, lenn“ (ADY ford.).

Leo SPITZER egyik nyelvészeti tanulmányában²⁷ példákat hoz föl a nevek hangzásbeli hangulatára. Főleg az idegenszerű hangsoportot kelt érzelmi asszociációkat, ami nemcsak a tulajdonnevekre, hanem általában az idegen szavakra is áll.²⁸ De itt is, mint mindenütt, ahol szóhangulatról van szó, teljesen egyéni a név hatása. „Auf KERR wirkt die fremde Lautgebung (*Graz*) anheimelnd, auf mich abkühlend“ — írja SPIT-

adás“ címmel (Magyar Nyelv, 1934:215), amelynek különösen „Hangalak és névhangulat“ című fejezete érinti közelebbről témáikat. Sajnos, adatait már nem tudtam fölhasználni.

²⁷ Sprachmischung als Stilmittel und Ausdruck der Klangphantasie, Germ.-Rom. Monatsschrift. 1923:193.

²⁸ V. ö. Az idegen szavak c. tanulmányomat Magyar Nyelv 1922.

ZER, aki azt is regisztrálja, hogy egy másik alkalommal akusztikai örömeiket érez: „Und ich fühlte die Melodie des Namens dieser Ortschaft in meinem Ohr: *Fuentarrabia*...“ Spitzer megjegyzi ezekhez a szóélményekhez, hogy őt hidegen hagyja a *Fuentarrabia* szó...

A magyar névhangulatok történetét az őshazából lehetne kezdeni, amikor a magyar előkelőségek a nemesebben hangzó török neveket kezdik használni.²⁹ Érdekes jelenség, hogy milyen szívesen befogadja, sőt sokszor előkelőnek is érzi a magyar társadalom az idegen neveket, — *Windischgrätz, Körbuly, Grandpierre, Zsilinszky, Kabdebó* stb. — a magyar költészet nem tűr idegen hangzású nevet. *Petrovich* nem lehetett volna nemzeti költőnév, *Serin, Radákovics, Herzog* Ferenc, *Ziegler Géza* hasonlóképpen nem... A francia líra ellenben ilyen idegen nevekkal büszkélkedik: *Moréas, Rodenbach, Gregh, Kahn, Maeterlinck, Verhaeren*. A német irodalom is minden érzelmi nehézség nélkül magáénak vall olyan neveket, mint *Chamisso, Avenarius, Fontane, Julianné Déry* stb. Nyilván akusztikai értékkel bírnak a romantikus hősnevek. Értelmetlen, mesterségesen gyártott nevek, amiknek bizarr hangzása és homályossága jól illik a balladás hangulathoz: *Zángó*,³⁰ *Zongor*,³¹ *Csongor* és *Zelemér*.³² Ilyen érdekes név a *Hiador* is, Jámbor Pálnak írói álneve. (Más nem is maradt fenn utána, csak ez a furcsa név.) A *Tanár* személynév VÖRÖSMARTYNÁL még jelentéstelen új szó, amelyet a vérfertőzés szörnyű tragédiájába illőnek vélt a költő. KAZINCZY és a németes romantika görög hangzású, homályos nevei (*Phyllis, Chloè*) után a magyar realizmus egyenesen keresi a jelentéssel bíró, jelentéssel „jellemző“ neveket, — Toldi, Bolond Istók, Hübele Balázs — nem sokat törődve a szó akusztikai alakjával. PETŐFI meg is mondatja ezt a hősével:

Kukorica Jancsi becsületes nevem,
Egy kicsit parasztos, de én nem szégyenlem.

²⁹ V. ö. Szinnyei József, *A magyarság eredete, nyelve és honfoglalás kori műveltsége*, 1923.

³⁰ V. ö. Riedl, *Arany János*³ 230. l.

³¹ *Athenaeum* 1837, 1: 46. (Tóth Lőrinc, Tréfaharc.)

³² Kazinczy F. *Munkái* IX:1833.

A jelentésnélküli-expresszív és jelentős nevek között van egy átmeneti faja a tulajdonneveknek: azok a nevek, amiknek legalább egy része valamilyen ismert szóra emlékeztet. Itt az akusztikai hangulatba már belejátszik a jelentés hangulata is.³³

(Folytatjuk.)

Zolnai Béla.

E s t i k e.

(Jegyzet CSOKONAI VITÉZ MIHÁLY az *Én poézisom természete* c. verséhez)

CSOKONAI egyik versében (*Az én poézisom természete*. Gulyás és Harsányi kiadás. I. 2: 256.) a mai olvasónak igen érdekes módon, virágokon keresztül mondja el ars poeticáját:

Nem kell cupressz, mellyel Racint
Tisztelé Melpomene
Egy kis rózsza, egy kis jácint
Nékem jobban illene
Mert ez Lillám szép szemével
Az pedig tekintetével
Egyezvén mindenkor léssen tüköröm;
S' így új dalra késztet új öröm.

E sorokban nem nehéz ráismerni a rokokó költőre, aki valóban távol érzi magától a nagy tragédiák világát, a kis arányok kellene neki és mindig új öröm. És mindezt mintha csak azért mondaná el, hogy egy gáláns fordulattal Lillájára utálhasson. A virágoknak ilyen összefüggésben való emiegetése sem más, mint a virágszimbolika rokokó formája. Az, hogy egy-egy kornak mi a kedvenc virága, mit érez beléjük, mit akar kifejezni velük, ép olyan jellemző lehet a kor uralkodó eszméire, ízlésére és érzeleml világára, mint a nyelv, az irodalom, a képzőművészetek, zene, tánc, vagy a divat. A virágkultusz szellemtörténetéről is jogosan beszélhetünk. A középkorban vallási fogalmak jelképe a virág, Krisztust, vagy a Boldogságos Szűzet jelenti, a lovagkor, de különösen a renaissance ezt is elvilágo-

³³ V. ö. a köv. fejezetet. A tulajdonnevek akusztikai hangulatára vö. olv. még O. Weise, *Ästh. d. deutschen Spr.* Berlin 1915:19. (Wohllaut in Personennamen) és Radó Antal, *A nevek Shakespearenél*, M. Sh.-Tár 1910:182.